

Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık 1999, C. 2, s. 5

İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası

*Şerif Korkmaz**

Avrupa'dan şuurlu bir şekilde iktibasların yapıldığı devir Lale Devri olarak adlandırılan 1718-1730 yılları arasındır. Bu dönemi ilk mağlubiyetlerin acısını duyan bir neslin yaşadığı bir devir olarak değerlendirebiliriz. Mümtaz Turhan bu devri "*serbest kültür değişmelerinin*" yapıldığı bir dönem olarak mütala etmektedir.¹ Lale Devri'nde Avrupa'ya bilhassa Fransa'ya, Avusturya'ya ve İngiltere'ye izlenimlerini bildirmek, buldukları memleketlerin gelişmelerinin sebeplerini, eğitim sistemlerini incelemek için ilk defa elçiler gönderilmiş ve Batı ile daha sıkı ilişkiler kurulmuştur. Lale devri Türkler için parlak bir uyanma devri olmuştur.² Fakat bu devrin en büyük ve en tesirli yeniliği şüphesiz İbrahim Müteferrika ile Sait Efendi'nin birlikte açtıkları matbaadır.

Türklerin basılmış kitapla ilk tanışıklıkları, Balkan ve Güney Doğu Avrupa halkları yoluyla olmuştur. Daha 1470 yıllarında Türklerin hakimiyeti altın-

* Araş. Gör., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

1 Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul 1987, s. 136.

2 Daha Geniş Bilgi İçin Bak., Ahmet Refik, *Lale Devri*, İst., 1932, 5. Tabii, s.73-102.

daki Balkan topraklarında, Venedik'te Yunan ve Slav dillerinde basılmış kitaplar yayılmaya başlamıştı.³ İstanbul'da, ilk Türk matbaası kurulmadan önce çeşitli azınlıkların matbaaları faaliyet gösteriyordu. 1492'de İspanya'dan Türkiye'ye göç eden David ve Samuel Nahmias tarafından ilk Musevi matbaası İstanbul'da kuruldu. Daha sonra Ermeni matbaası Sivashlı Apkar Tıbir tarafından 1567'de kuruldu. 1627 yılında da Nicodemus Metaxas ilk Rum matbaasını kurdu.⁴

İbrahim Müteferrika Macaristan'da (Bugünkü Romanya'da Cluj) Koloszar şehrinde muhtemelen 1674'de doğmuştur. Kalvinist olduğu iddia edilen fakir bir Hıristiyan Macar ailesindedir. Asıl adı ve ailesi bilinmiyor. Doğduğu şehrin Kalvinist kolejinde rahip olmak için okurken, 1692 ya da 1693'de Tökoly İmre'nin, Habsburg'lara karşı ayaklanması sırasında Osmanlı askerlerinin eline esir düşmüş, İstanbul'a getirilmiş ve köle olarak satılmıştır. Kendisini kurtarmak için Macarlardan hiç kimse fidye-i necat vermediğinden, efendisi de çok zalim bir adam olduğundan, kölelik hayatına dayanamayarak zor altında Müslüman olmuştur. İbrahim adını almış, Türkçe'yi, İslam bilimlerini çabuk öğrenerek yükselmiştir.⁵

Bu şekilde hülasa ettiğimiz bilgiler, İbrahim Müteferrikadan bahseden Szernak, Karacson, Simonffy ve H. Kun gibi Macarlar, Toderini, Von Hammer, Babinger ve Mordtman gibi Avrupalı yazarlar, Ebuzziya Tevfik, Bursalı Mehmet Tahir, Ahmet Rasim, Ahmet Refik, Selim Nüzhet Gerçek, Adnan Adıvar gibi Türk yazarlar tarafından biraz genişletilerek biraz daraltılarak tekrarlanmıştır. Özellikle İ. Müteferrikanın menşei, esirliği, köleliği, ihtidasi hakkındaki hikaye kesin bir kanaat halinde bir yazardan diğerine kendiliğinden geçer. İddianın aslımı araştırmaya lüzum görmeyecek kadar kesin bir şekilde, yazarlardan çoğu bunu kabul etmiştir.⁶

3 A.D.Jeltyakov, Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın (1729-1908), Moskova 1972,s.19.

4 Selim Nüzhet Gerçek, Türk Matbaacılığı 1, Müteferrika Matbaası, İst., 1939, s.26-29., Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar, Yapı Kredi Yay., İst., 1996, s.5.

5 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaslaşma, Tarihsiz, s. 51

6 Daha Geniş Bilgi İçin Bak., Niyazi Berkes, "İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dini ve Fikri Kimliği" Belleten, Cilt. XXVI,Sayı, 104 (1962) s. 716,Selim Nüzhet Gerçek,

İbrahim Müteferrika'nın kimliği karanlıklar içindedir, hayli de tahriflere uğramıştır. İ. Müteferrika'nın, kendi geçmişini unutmuş ya da unutturmuş bir kişi oluşundan yararlanarak tarihe sokan ve Türk yazarlarına da bir gerçek olarak kabul ettiren iki Katolik Macar olmuştur. Bunların ilki De Saussure Szernak'tır. İkincisi ise Szernak'ın belirsiz olarak yazdığı kimi noktaları bir gerçek biçimine sokan Katolik rahibi Karacson'dur.⁷

Müteferrikalık hükümdarla vezirlerin ve diğer hizmet sahiplerinin maiyetinde hademe nevinden olan bir kısım hizmet erbabı hakkında kullanılır bir tabirdir.⁸ İbrahim Müteferrika, bu unvanı 1715'de Şehit Ali Paşanın mühürdarlığında bulunup, Mora seferinden avdetinde sadrazamın bir mektubuyla Avusturya aleyhine hareket eden Macarların yanına tercüman tayin olmasıyla almıştır. Daha sonra da Türkiye'ye gelen Rakoçi'nin maiyetine tercüman verilmiştir. İbrahim Müteferrika, Rakoçi'nin ölümüne kadar Tekirdağ'da onun yanında tercümanlıkta kalmış, Türkçe katipliğini yapmıştır.⁹ 1737'de Leh muahedesi-nin yenilenmesi için Kiev'de bulundu. 1737-1739'da Türk-Avusturya-Rus muharebesinde top arabaları katipliği yaptı. Türk askeri ile muharebeye giden Macarların tahriri ona havale edildi. 1738'de Orşova kalesinin Türklere teslimi müzakerelerinde vazife aldı. Eylül 1743'te Kaytak hanlarından Asmay Ahmed'in nasbı emrini Dağıstan'a götürdü. 1745'de vefat etti.¹⁰

Müteferrika'nın fikir tarafına gelince, Adnan Adıvar ve Niyazi Berkes müstesna, bununla kimse ilgilenmemiştir. Müteferrika'nın kitaplarında ne dediği, gerçek fikir hüviyetinin ne olduğu başka yazarları ilgilendirmemiştir. Türk yazarları arasında daha ziyade "Basmacı İbrahim Efendi" oluşu ön plana gelmiştir. Bu yazarlardan Adnan Adıvar, Müteferrika'nın ilim tarihi ile ilgili tara-

a.g.e., s.47-49, Karacson, "İbrahim Müteferrika", TOEM, cilt 1, Sayı 3, İstanbul 1328, s.178-179, İslam Ansiklopedisi, "İbrahim Müteferrika" Maddesi, Cilt V-2, İst. 1950, s.896-897. Osman Ersoy, Türkiye'nin Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler, Ank., 1959, s.27-29.

7 Niyazi Berkes, a. g. e. , s. 51, Karacson, a.g.m., s.179-190.

8 Mehmet Zeki Pakalin, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt-II, s.637-638.

9 İsmail Hakki Uzunçarsili, Osmanlı Tarihi, Cilt IV. Bölüm 1, Ankara 1982, s.159.

10 Halil Necatioglu, Matbaacı İbrahim Müteferrika ve Risale-i İslamiye, Ankara 1982, s.19-21.

fını, onun bir yazar, bir mütercim ve bir editör olarak faaliyetlerini çok güzel hulasa etmiştir.

Niyazi Berkes, onun Risale-i İslamiye adlı eserini şöyle değerlendirmektedir. "...Gerçekte bu eser ne İslam'ın savunmasıdır ne de İslam bilimleri üzerine yazılmış bir eserdir. Katolikliğe, Papalığa ve Teslis inancına hücum eden bir polemiktir..." Müteferrika'nın sanıldığı gibi Calvinist olmadığını Berkes yine şöyle anlatmaktadır. "...Gerek Müteferrika'nın zamanından önce, gerek ilahiyat öğrenciliği zamanında Macaristan'da üç Hıristiyan akidesi ve kilisesi birbiriyle savaş halinde idi. Bunlar Katolik, Calvinist ve Unitarius inançları idi. Bu sonucunu ötekilerinden ayıran yön, teslis inancını reddetmesi ve bu yüzden öteki ikisi tarafından Hıristiyanlığa aykırı, Müslümanlığa yakın sayılmasıdır. Aslında ilk önce İspanya'da Michael Servetus adında ve teslis inancını reddettiği için hayatı boyunca Katolik ve Calvinist Kiliseleri tarafından takibata uğrayan bir düşünürün başlattığı Uniteriscilik yayılmıştı. İşte, Müteferrika Servetus'in kitaplarını okumuştur. Böyle bir ilahiyatçının Habsburg ordusuna Osmanlılara karşı savaşmak için katıldığına inanmak güçtür. İslam'ı bilmeyen bir kimse olmayan, İ. Müteferrika'nın Katolik Habsburg'lu yönetimi altında yaşamaktansa Osmanlı'ya geçerek Müslüman olduğu apaçıktır.

İbrahim Müteferrika'nın iddia edildiği gibi Calvinist olmayıp Unatarius (Tektanrı) inancı geleneğine bağlı bir kişi oluşu, yalnız önemsiz bir inanç farkı meselesi değildir. Onun geldiği din geleneğinin tanımlanması, İbrahim Müteferrika'nın Türkiye'deki hayatının asıl yanlarının kökleri hakkında bizi aydınlatır. Bunlar, matbaacılık, coğrafya bilgisi ve bilimciliktir. Bunlar Avrupa'nın özellikle Hollanda ve İngiltere gibi ülkelerinde zamanın en ileri düşünürleri olan kimselere Kilisenin taassubuna karşı olan, din-devlet ayırımını savunan, inanç özgürlüğü fikrini ileri süren, hatta fizik, matematik, astronomi ve tıp alanlarında yeni bilgileri geliştiren ve Macaristan'da matbaacılığı ilerleten kimselerde görülen özelliklerdir¹¹

Matbaanın açılışına gelince İ. Müteferrika'nın en büyük yardımcısı 1720-21 yıllarında Paris'e gönderilen Yirmisekiz Mehmet Efendi'ye eşlik eden oğlu

11 Niyazi Berkes, a.g.e., s.51,52. Adnan Adivar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1991, s.147-152

Sait Çelebidir. Reformcu Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa “ uygarlık ve eğitim araçlarının derin bir incelemesinin yapılmasını ve Türkiye’de uygulanabilecekler üzerine bir rapor hazırlamasını” istemişti. Büyükelçilik katibi Sait Çelebi, Kral Kitaplığını ziyareti sırasında, Krallık Basımevini de ziyaret etmiş ve Saint-Simon’un tanıklığıyla “ dönüştürme, İstanbul’da bir basımevi ve bir kitaplık kurmak niyetinde olduğunu” söylemişti. Bununla birlikte, İstanbul’da bir basımevi kurma projesi, Sait Çelebi’nin Paris’te bir süre oturmasından önceye rastlar. Bu, İ. Müteferrika’nın 1715’te Viyana’da Prens Eugene’in katına yaptığı elçilik gezisinin bir sonucudur. İ. Müteferrika’nın düzenlediği görüşmeler, 1718’de İbrahim Paşa’nın iktidara gelişiyle ona İstanbul’da bir harita basımevi açmak iznini verdi. İstanbul’da hakkedilip basılan, muhafaza edilen ilk harita 1719/1720 tarihli olup ilk basılan kitaptan on yıl öncesine rastlar.¹²

İ. Müteferrika 1726 tarihlerinde matbaacılığın gerekliliği, önemi ve faydası üzerine Vesiletü’l-Tabaa adıyla bir risale yazarak Damat İbrahim Paşa’ya takdim etti. 28 Çelebi’nin oğlu Sait Çelebiyle beraber bir dilekçe ile matbaa açmak ruhsatını ve bunun için, şeyhülislam fetvasıyla birlikte, padişah’tan da bir ferman istemiştir. İ. Müteferrika’nın bu küçük risalesi akla çok uygun, mantıklı ve özellikle gayet inandırıcı kanıtlarla yazılmıştır. Risalede yazar, tarihte birkaç kere istila yüzünden bir çok yazma kitaplarının nasıl mahvolduğunu ve sonraları doğru yazı yazacak hattatlar kalmadığından yazmaların çoğunun yanlışlarla dolu olduğunu, halbuki basma usulü kabul edilirse, yazıların okunaklı, yanlışsız olacağını, kitapların başına ve sonuna mufassal fihristler konularak okuyucu için kolaylık sağlanacağını ve kitaplar ucuzlayarak taşranın da bunlardan faydalanacağını, şehirlerdeyse büyük kütüphaneler kurulabileceğini, özellikle Osmanlı devletinin cihatla İslamın şerefini artırdığı gibi kitap yayımlama suretiyle de İslam kültürüne hizmet edeceğini, halbuki Avrupalıların İslami kitapları bir takım yanlışlarla çoktan basmaya ve bu suretle, Doğu’dan para çekmeğe başladıklarını, eğer bir matbaa açılır da bu karın memlekette kalacağını ifade etmektedir.¹³

12 Gerald Duverrier, “ İlk Türk Basımevinin Kuruluşunda İki Kültür Elçisi: Savary De Breve ile İbrahim Müteferrika”, Çev., Türker Acaroglu, Belleten, LVI/215, (1992).

13 Adnan Adivar, a.g.e., s. 161, 169

Damat İbrahim Paşa, bu müracaatı bir encümen huzurunda tetkik ettirerek muvafık buldu ve müteşebbisleri teşvik etti. 1727'de ilk matbaa İstanbul'da Müteferrika'nın evinde kuruldu.¹⁴ Ayrıca İbrahim Müteferrika devrin ilerlemelerine bütün mevcudiyeti ile vakıf olmaya çalışarak İstanbul'da ilk matbaayı kurduğu gibi kağıt fabrikasının da Yalova'da açılmasına gayret etti. (1744)¹⁵

Kitap basmanın şeriata aykırı olduğu iddiasıyla ulemanın basımevi açılmasına karşı geldikleri yollu çok yaygın bir inanç vardır. Gerçekte ise ulema-dan böyle bir direnme geldiğini gösteren hiçbir delil yoktur. Şeyhülislam Abdullah Efendi fetvayı hemen vermiş, ulemadan on bir kişi ilk kitabın başına konan takrizler yazmışlardır. Bunlar da kitap basmanın şeriata aykırılığından hiç söz etmemişlerdir. Matbaa açıldıktan sonra da Şeyhülislam Abdullah Efendi, İ. Müteferrika'ya basılması gerekli iki kitabı salık vermiştir. Matbaanın tashih işlerine bakmak üzere ulemadan üçü kadı, bir Mevlevi şeyhi dört kişi memur edilmiştir. Basımevi açıldıktan sonra ve işe başladıktan sonra da ulema ocağından bir karşı koyma gelmediği gibi kısa süre sonra çıkan Patrona ayaklanmasında da kitap basmaya karşı bir istek ileri sürülmemiş onu kapatma gibi bir olay da hiçbir yerde kaydedilmemiştir.

Fetvada ve fermanla sadece "Ulum-i Aliye" yani din bilimleri dışındaki bilimler üzerine yazılmış olan kitapların basılacağından söz edilir. Yalnız hattatlardan geldiği anlaşılan bir karşı koyma da büyük bir mesele durumuna dönmemiştir. Hattatların geçimini sağlayacak geniş bir alan yine de bırakılmış oluyordu. Osmanlı sisteminde meslekler imtiyazlı, beratlı loncalardı. Hattatların hoşnutsuzluğuna yol açan gerçek sebep, matbaacılığın başlamasıyla yeni bir beratlı mesleğe müsaade edilmiş olmasından ileri gelmiş olması muhtemeldir. Basmacılık II. Mahmut zamanına kadar devletçe verilen bir tekel olarak kalmıştır. Ancak gazeteciliğin başlamasından sonra özel bir girişim işi olabilmiştir.¹⁶

Londra Tarih Cemiyetinin üyelerinden Graf Marsilli'ni 1737'de Petesburg Akademisi Matbaasında basılmış olan eserinde hattatların direnişi konusunda şunları yazar. " Hakikaten Türkler kendi kitaplarını bastırmazlar. Bu da

14 İsmail Hakki Uzunçarsili, a. g. e., s. 159,161.

15 Ahmet Refik, Alimler ve Sanatkarlar, Ankara 1980 s. 295

16 Niyazi Berkes, a. g. e.,58-59

zannedildiği gibi tab'ın onlar için memnu bir iş olduğundan ileri geldiği de katiyen doğru değildir. Ancak bu keyfiyet Türklerin mübeyyiz ve müstensihlerin ekmeğine mani olmayı asla istemediklerinden ileri geldiğine şüphe yoktur. Benim İstanbul'da bulunduğum zaman bu mübeyyiz ve yazıcıların adedinin 90 bin kadar olduğunu anladım" demektedir.¹⁷

Bunlardan çıkaracağımız sonuç şudur: *Matbaacılığa karşı konan sınırlamalar şeriatın değil, Osmanlı devlet sistemine özgü lonca sınırlamalarından gelmiştir. Türkçe matbaacılığın gecikmesinde din sebepleri değil, siyasi sebeplerin bulunduğu görürüz. İlki 31 Ocak 1729'da çıkan kitaplara bakacak olursak basılması istenilen kitapların dil, tarih, coğrafya, müspet ilimler, askerlik konularında olduğunu görürüz. (ek kısmında ilk matbaada basılan kitapların listesi verilmiştir.) Osmanlı dilinde basımın gecikmesinin, başladıktan sonra da gelişmenin çok ağır gitmesinin sebeplerini şöyle açıklayabiliriz:*

1. Basım işininin başlaması ve yürümesi için gerekli şartlardan biri, bazı teknik ilerlemelerin olabilmesidir.
2. Basma işinin yürümesi için yeterli bir okuyucu kitlesi olması gereklidir.
3. Basma sanatının beslenmesi için yeterli kağıt üretimi olması gerekir.

Osmanlıda matbaacılığın açılışından sonraki yıllarda bu üç alandaki şartların kitap basımını geliştirecek ölçüde olmadığını gösterecek çok deliller vardır.¹⁸

Bu matbaada bizzat Müteferrika'nın yazdığı "Usulu'l-Hikem Fi Nizami'l-Umem" 1732'de 96 sahife ve 500 nüsha olarak basıldı. 53 yaşında yazdığı bu eseri I. Mahmut' a sunmuştur.¹⁹

Bu kitabın Patrona isyanından hemen sonra yazılmış ve yeni padişaha sunulmuş olmasından anlaşılıyor ki Yeniçeri ayaklanmasına karşın 1718'de başlayan fikir ölmemiştir. Bu kitabın amacı, Osmanlı devlet kuruluşunun bozulmasının, Avrupa devletlerinin güçlenmelerinin sebeplerini araştırmak, kalkınmak

17 İsmet Binark, "Türkiye'ye Matbaanın Geç Girişinin İctimai-Ruhi Sebepleri", VII. Türk Tarihi Kongresi, II. Cilt, (1981) s. 1312

18 Niyazi Berkes, a. g. e., s.63.

19 Aladar V. Simonffy, İbrahim Müteferrika, Çev. Faruk Yener, Ankara 1945, s. 12

için Osmanlı devletinin neleri öğrenmesi ve alması gerektiğini belirtmektedir. Yazar önce üç siyasal düzenden bahseder: Monarşi, aristokrasia, demokrasia. Bunların tanımlama biçiminden bellidir ki İ. Müteferrika, bunların asıl üçüncüsüyle ilgilidir. Batıda kendisinden az önce yaşamış düşünürler gibi o da sözünü ettiği, demokrasia, parlamento, halk egemenliği yöntemlerinden ihtiyatla söz ettiği, yargısını sakladığı halde üç düzen içinde onu üstün gördüğünü gözümüzden saklayamamıştır.²⁰

İbrahim Müteferrika, Osmanlı'nın gerilemesinin sebeplerini sekiz madde halinde şöyle sıralamıştır:

1. Kanunları uygulamamak
2. Adaletsizlik
3. Devlet işlerini ehliyetsiz ellere bırakma
4. Bilim adamlarının fikirlerine tahammülsüzlük
5. Modern askeri teknolojiye habersiz olma
6. Orduda disiplinsizlik
7. Rüşvet ve devlet servetini kötüye kullanma
8. Dış dünyadan habersizlik.²¹

İbrahim Müteferrika Avrupa yasa düzenlerini tanımladıktan sonra bunlarını dayandığı militer kurulları ve askerlik yöntemlerini ele alır. Bunlardan öğrenilecek yanlar olduğu tezini güçlendirmek için, Avrupa devletlerinin ve en son esir Moskof devletinin nasıl güçlendiğini, bunların karşısında Osmanlı devletinin nasıl zayıf bir duruma düştüğünü, biricik çarenin bunların yöntemlerini benimsemekte olduğunu anlatır.

İbrahim'in yeni coğrafya buluşlarıyla Avrupa ticaretinin dünya ölçüsünde genişlemekte olduğunu, Amerika kıtasının bulunuşunun önemini bildiği de görülür. Bundan dolayı fizik ve astronomi gibi bilimlerle bugünkü jeopolitik anlamdaki coğrafya bilgisinin devlet yönetimindeki önemi üzerinde durur. Bu bilgilerin gelişmediği bir ülkede güçlü bir devlet olamayacağını anlatır.

İbrahim Müteferrika ilk defa olarak Avrupa'da yeni askerlik kuruluşlarının ve bu kuruluşların gerektirdiği silah değişikliklerini, taktik ve strateji yeni-

20 Niyazi Berkes, a. g. e. , s. 54

21 Niyazi Berkes, a. g. m. , s.718

liklerini anlatırken *Nizam-ı Cedit* terimini kullanır. Bu terimi ilk defa kullanan odur. İ. Müteferrika, *Nizam-ı Cedit* dediği modern Avrupa ordu kuruluşları ve savaş yöntemleri hakkındaki fikirlerini, kitabının üçüncü bölümünde biraz ayrıntılı olarak yazar. Osmanlıların eskimiş savaş yöntemlerini uzun uzadıya eleştirerek Osmanlı ordularının yenilmelerinin bu eskimiş yöntemlerin uygulanması yüzünden olduğu sonucuna varır. Başlıca kusur, Batı dünyasındaki askerlik yöntemlerini, yeni örgütlerini, askerlik eğitimini öğrenmemekte, Batı dünyasından habersiz kalmakta bulur.²²

Görülüyor ki zamanı bakımından farklı ve yeni fikirleri olan bir adamla karşılaşıyoruz. Avrupa'daki yeni siyasi rejimler hakkındaki fikirlerinde, Batının yeni düşünürleriyle kıyaslanacak kadar yenilik ve derinlik olmamakla beraber (John Locke ile kıyasladığımızda görürüz) İbrahim'in fikirleri bize göre zamanı bakımından çok yenidir. Onun özellikle Osmanlı Devleti ile ilgili üç noktayı aydın bir şekilde kavradığını görürüz:

1. Yeni usullerin kabulü ile ıslahat yapılması zarureti,
2. Rusya'nın batılılaşmasının Türkiye'nin geleceği için önemi,
3. Batılıların Türkiye'nin yaşayıp yaşamayacağı meselesini tartışmakta olduklarıdır. Bu gözlemleriyle İbrahim Müteferrikayı Türk tarihinin öncü düşünürlerinden biri olarak kabul edebiliriz.²³

Müteferrika'nın matbaasının Osmanlı'nın gözlerini dünyaya açışındaki etkisi çok önemlidir. Bu uyanışın devam ettiği ve matbaanın yüzyılın geri kalan bölümünde daha pek çok kitap basması ve Osmanlı aydınlanmasının sürmesi, bize onun bu eserinin Lale Devrinin en kalıcı mirası olduğunu açıkça göstermektedir.²⁴

İbrahim Müteferrika ne Newton ve ne de Locke ayarında bir düşünürdür. Bununla beraber onun Türkiye'de yerleştikten sonra da mezhebdâşlarının Avrupa'da temsil ettikleri müspet ilim cereyanına karşı alakasını kesmediğini eserlerini bize nakl ve tercüme ettiğini görürüz.²⁵

22 Niyazi Berkes, a. g. e., s. 55, 56

23 Niyazi Berkes, a. g. m., s. 718, 719

24 Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt 1, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982, s. 323

25 Niyazi Berkes, a. g. m., s. 737

İbrahim Müteferrika'nın hizmeti görüldüğü gibi yalnız matbaa ile kalmamış, belki bizim için pek yeni sayılacak ilimlerin temel bilgilerini verecek eserler yazmış ve bu suretle memleketimizde Avrupa'nın Rönesansından ilk haberler vermiştir.²⁶

Kaynakça

1. **ADIVAR, A. Adnan**, Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
2. **Ahmet Refik**, Alimler ve Sanatkarlar, Kültür Bakanlığı Yayınları: 376, Ankara 1980.
3. **Ahmat Refik**, Lale Devri, 5. Tab. Hilmi Kitaphanesi, İstanbul 1932.
4. **BAYSAL, Jale**, " II. Rakoczi Ferenc'in Çevirmeni Müteferrika İbrahim ve Osmanlı Türklerinin İlk Bastıkları Kitaplar" , Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Racoczi Ferenc ve Macar Mülteciler Sempozyumu (31 Mayıs-3 Haziran 1976), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1976.
5. **BERKES, Niyazi**, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı yay., Tarihsiz.
6. **BERKES, Niyazi**, " İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dini ve Fikri Kimliği" , Belleten, XXVI/104, (1962)
7. **BİNARK, İsmet**, " Türkiye'ye Matbaanın Geç Girişinin İctimai-Ruhi Sebepleri" , VII. Türk Tarih Kongresi, II. Cilt, Ankara 1981.
8. **CARACZON (KARACUN), İmre**, " İbrahim Müteferrika" , Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 1/3, (1326/1910).
9. **CARLESON, Edward**, İbrahim Müteferrika Basımevi ve Bastığı İlk Eserler, Haz., Mustafa Akbulut, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara 1979.
10. **DUVERDIER, Gerald**, " İlk Türk Basımevinin Kuruluşunda İki Kültür Elçisi : Savary De Breves İle İbrahim Müteferrika" , Çev., Türker Acaroğlu, Belleten, LVI/215, (1992).
11. **ERSOY, Osman**, Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler, Güven Basımevi, Ankara 1959.
12. **GERÇEK, Selim Nüzhet**, Türk Matbaacılığı 1, Müteferrika Matbaası, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1939.
13. **İSLAM ANSİKLOPEDİSİ**, " İbrahim Müteferrika" , Cilt V-2, MEB., Yay., İstanbul 1950.
14. **JELTYAKOV, A. D.**, Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın (1729-1908 Yılları), Nauka Yayınevi, Moskova 1972.

15. **MYSTAKİDİS, B. A.**, “ Hükümet-i Osmaniye Tarafından İlk Tesis Olunan Matbaa ve Bunun Neşriyatı” , Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 1/5-7, (1326-1327).
16. **NECATİOĞLU, Halil**, Matbaacı İbrahim-i Müteferrika ve Risale-i İslamiye Adlı Eserin Tenkitli Metni, Ankara 1982.
17. **PAKALIN, Mehmet Zeki**, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt II, MEB., yay., İstanbul 1993.
18. **SİMONFFY, Aladar V.**, İbrahim Müteferrika, Çev., Faruk Yener, Başvekalet Matbaası, Ankara 1945.
19. **SHAW, Stanford**, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Cilt1, Çev., Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 1982.
20. **TODERİNİ, Giambatista**, (1728-1799), İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaacılığı, Çev., Rikkat Kunt, İstanbul 1990.
21. **TURHAN, Mümtaz**, Kültür Değişmeleri, Marmara Ün., İlahiyat Fak., yay: 16, İstanbul 1987.
22. **UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı**, Osmanlı Tarihi, IV. Cilt, II. Bölüm, 2. Baskı, TTK., yay., Ankara 1983.
23. **YAZMADAN BASMAYA** : Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar, Yapı Kredi Kültür Merkezi, Haz; Turgut Kut-Fatma Türe, İstanbul 1996.

EK

İbrahim Müteferrika Matbaasında Basılan Kitaplar

1. Kitab-i Lügat-i Vankulu. Arapça-Türkçe Lügat.2 Cilt. Kitabın el yazması ile yazılmış nüshası o zaman 350 guruş iken, buna mukabil matbaada basılan nüshası bu fiyatın onda biri yani 35 guruştur. Kitap 1422 sayfadır. 1000 nüsha basıldı. (Gurre-i Recep1141/31 Ocak 1929).
2. Tühfetü'l- Bihar Fi Esfari'l-Bihar (Deniz Harpleri Hakkında Büyüklere Hediye) Katip Çelebi'nin bu eseri 150 sayfa ve ayrıca 5 harita ihtiva etmektedir. 1000 nüsha basılmıştır. (Gurre-i Zilkaade 1141/29 Mayıs 1729).
3. Tarih-i Seyyah. 1720 senesindeki Afgan-İran harplerini tasvir eder. Bu kitap İbrahim Müteferrika'yi bize mütercim olarak tanıtır. Bu eser Latince yazılmıştır. Yazarı Krozinski'dir. (Gurre-i Safer1142/26 Ağustos 1729).
4. Tarih-i Hindi Garbi El-Müsemma (Garbi Hindistan Tarihi). 182 sayfa ve 4 haritadan müteşekkildir. 500 nüsha basıldı.(Evasit-i Ramazan 1142/30 Mart- 8 Nisan 1730).
5. Tarih-i Timur Gugan. Arap müverrihi İbn-i Arabşah tarafından yazılan bu eser Nazmizade Bağdadi tarafından tercüme edildi. 250 sayfa olarak basıldı. (Gurre-i Zilkaade1142/ 18 Mayıs 1730)

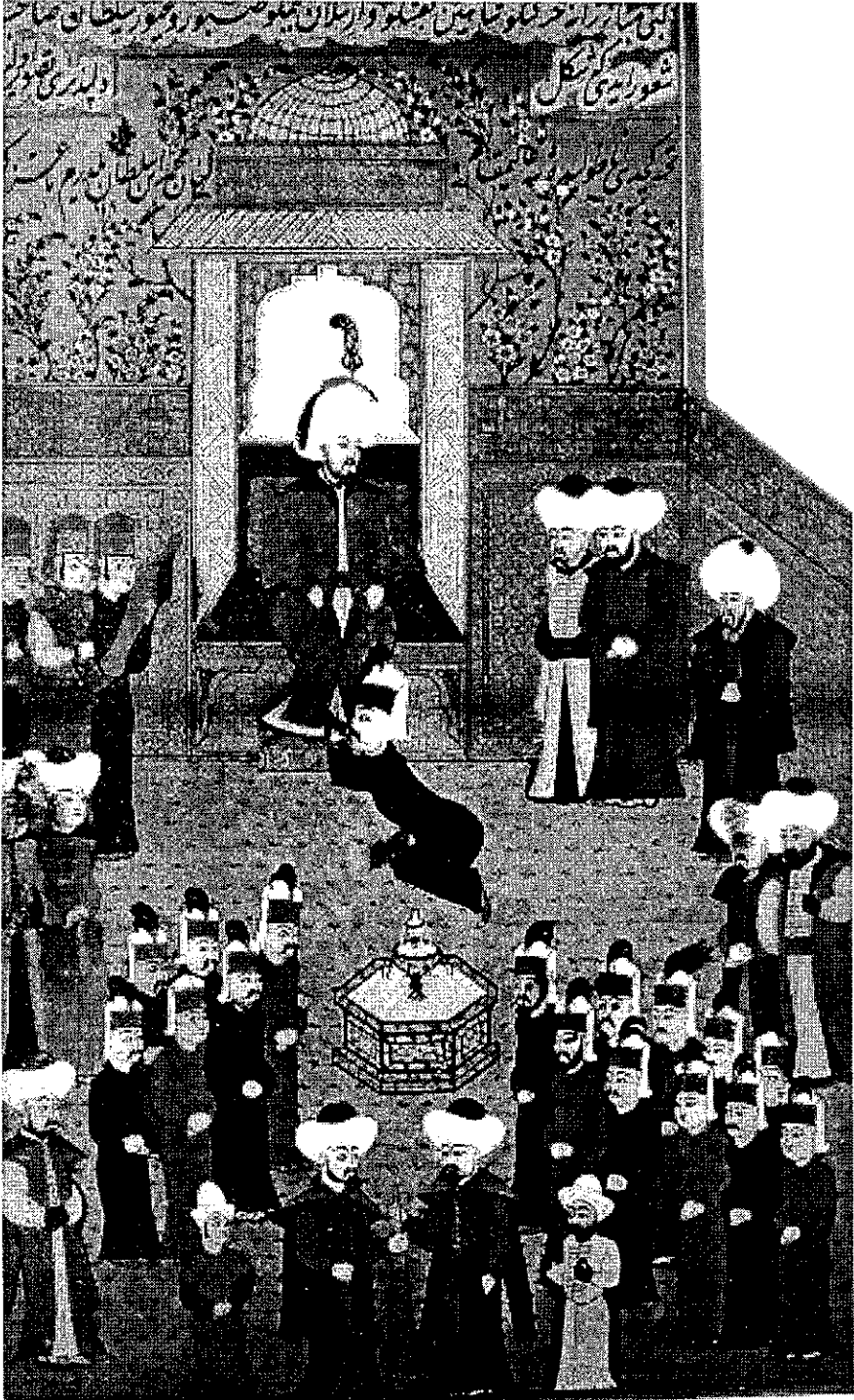
6. Tarih-i Misru'l-Cedit. Eski ve yeni Mısır'ın tarihine aittir. Kahire'de yüksek mahkemenin katibi Suheybi Efendi tarafından yazılmıştır. 2 Cilt 212 sayfadır. 500 nüsha basıldı. (Gurre-i Zilhicce 1142/ 17 Haziran 1730).
7. Gülsenî Hulefa. Bağdat tarihine ait olup, Nazmizade Bağdadi tarafından yazıldı. 260 sayfa olarak 500 nüsha basıldı. (Gurre-i Safer 1143/16 Agustos 1730)
8. Grammaire Tur-que-ou methode courte et facile pour apprendre la lanqou turque-İki dille (Fransızca-Türkçe) yazılan bu eser Türk grameri yahut Türk dilini öğrenmek için kısa ve kolay metodu anlatır. Kitabın yazarı Peter Johann Babtist Holderman S. J. Adında bir kişidir. Eserin kaç adet basıldığı bilinmemektedir. (1730)
9. Usulu'l- Hikem Fi Nizamü'l-Ümem. İbrahim Müteferrika yazmıştır. 96 sayfa olarak 500 nüsha basıldı. (Evasit-i Saban 1144/ 8-17 Subat 1732).
10. Fuyuzaat-i Mıknatisiye. İbrahim Müteferrika tarafından yazıldı. 46 sayfa olarak 500 nüsha olarak basıldı. (Gurre-i Ramazan 1144/ 27 Şubat 1732).
11. Cihannuma. Katip Çelebi'nin eseridir. 1396 sayfa ve 39 harita ihtiva etmektedir. Bu kitap yalnız bilim adamları tarafından değil, öğrenmeye hevesli geniş halk kitlesi tarafından da büyük rağbet görmüştür. 500 nüsha olarak basıldı. (0 Muharrem 1145/ 3 Temmuz 1732).
12. Takvimü't-Tevarih. Katip Çelebi'nin 494 sayfalık Adem ve Havva'nın Cennetten kovulmasından, 1648 senesine kadar dünya hadiselerini anlatır. Eserin 1648'den 1731'e kadarki hadiseleri anlatan son kısmı Emir Buhara Seyh ve bu tarihten, eserin basıldığı 1733 senesine kadar ki vukuatı da bizzat İbrahim Müteferrika yazmıştır. 500 nüsha basıldı. (Gurre-i Muharrem 1147/ 14 Haziran 1733).
13. Tarih-i Naima. Cilt 1, (Evasit-i Muharrem 1147/13-22 Haziran 1734); Cilt 2, Evasit-i Cemaziyelevvel 1147/9-18 Ekim 1734). 1438 sayfadır. İbrahim Müteferrika'nın bir önsözünü ihtiva etmektedir. 1592-1659 seneleri arasındaki tarihi yazar. 500 nüsha olarak basıldı.
14. Tarih-i Rasit. 554 sayfa olup, vak'anüvist Mehmet Raşit Efendi tarafından yazılmıştır. Eser 1660-1721 seneleri arasındaki vak'ayı ihtiva eder. (Gurre-i Zilkaade 1153/17 Şubat 1741).
15. Tarih-i Çelebizade. Şeyh Asım Efendi tarafından yazılmış olup, 311 sayfadır. 1721-1728 arasındaki olayları anlatır. (Gurre-i Zilhicce 1153/ 17 Subat 1741).
16. Ahval-i Gazavat Der Diyar-i Bosna (Bosna'da Harp Halleri) 82 sayfadır. 1736-1739 senelerinin olaylarını ele alır. Hakim Ömer Efendi tarafından yazıldı. (Gurre-i Muharrem 1154/ 19 Mayıs 1741).
17. Kitab-i Lişanü'l Acem (Ferhenge-i Su'uri). Suuri Hasan Efendi tarafından yazıldı. 2 Cilt, 904 sayfadır. (Gurre-i Şaban 1155/ 1 Ekim 1742).

İbrahim Müteferrika ölümüne kadar 17 eser basmıştır. Hepsini 23 cilt 12500 nüshadır.

İbrahim Müteferrika'nın Bastığı Haritalar

1. 1132/1719'da Hazırladığı Marmara Haritası; Muhtemelen Damat İbrahim Paşa'ya sunulmuştur.
2. 1137/1724-25 Tarihli Karadeniz Haritası.
3. 1142-1729 tarihli Memalik-i İnan Haritası.
4. İklim-i Mısır Haritası. Üzerinde herhangi bir tarih bulunmayan bu harita da 1142/1729 yılında basılmıştır.²⁷

27 Daha Geniş Bilgi İçin Bakınız; Aladar v. Simonffy, a. g. e., s.7, 8, 12, 13, 14, 15, Mystakidis, "Hükümet-i Osmaniyye Tarafından Te'sis Olunan Matbaa ve Bunun Nesriyatı", TOEM, Cilt 1, Sayı 7, 451-455, Giambatista Toderini, (1728-1799), İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı, Çev., Rikkat Kunt, İst., 1990, s.27-108, Osman Ersoy, a.g.e., s.37-45, Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar, Hazırlayan: Turgut Kut, Fatma Türe, Yapı Kredi Yay., İst., 1996, s.7,8, Edvard Carleson, İbrahim Müteferrika Basimevi ve Bastığı İlk Eserler, Haz., Mustafa Akbulut, Ankara 1979, s.9-15., A.D.Jeltyakov, a.g.e., s.26-27. Jale Baysal, "II. Rakoczi Ferenc'in Çevirmeni Müteferrika İbrahim ve Osmanlı Türklerinin İlk Bastıkları Kitaplar", Tür-Macar Kültür Münasebetleri Isığı Altında II. Rakoczi Ferenc ve Macar Mültecileri Sempozyumu, (31 Mayıs-3 Haziran 1976), İstanbul Ün. Ed. Fak., s. 221, İst., 1976.

Çelebi Sultan Mehmet'in Anadolu'da tahta çıkışı (Hünernâme)